

М.Вавричин, Я.Дашкевич, У.Кришталович

Україна на стародавніх картах. Кінець XV – перша половина XVII ст. – К.: ДНВП «Картографія», 2004. – 208 с.; іл.

Публікації картографічних пам'яток у світовій науковій практиці віддавна вважали визначною справою для вивчення процесів розвитку історичної картографії та географії, що становили особливі напрямки й складові історичних наукових досліджень. Кожен з етапів поступу людської цивілізації залишив наступним поколінням величезний за обсягом та розмаїттям напрямків картографічний матеріал.

Картографічні твори складають пам'ятки з історії науки й техніки, оскільки містять кілька пластів унікальної інформації. Ідеться про територію країн світу, їх зміни, відповідні складові адмінподілу на різних континентах з їх назвами, тобто означенням окремих географічних об'єктів – від міст та інших поселень до шляхів сполучення і водних артерій. На багатьох картах позначені гірські та лісові масиви, а в ряді випадків намальовані на маргінесі й зображення представників тваринного світу, людські постаті в національному одязі, герби країн, території, які час від часу змінювали приналежність до державних утворень тощо.

Оскільки карти в період свого безпосереднього функціонального життя покликані були давати уявлення подорожуючим щодо особливостей навколишнього світу, фіксувати на площині наявні країни, то їх укладачі намагалися внести до них якомога більше відомостей, які дозволяли зрозуміти найхарактерніші ознаки територій, що картографувалися. Тут варто наголосити на особливостях картографічних творів як джерела: вся вміщена в них інформація відбивала тільки відомості, знані виключно на момент створення креслень, тобто карта мала чітко визначений час як джерело вивчення.

Карти і атласи минулого часто виглядають як твори малярської, а пізніше і друкарської майстерності. Вони почали слугувати географічним та історичним знанням, концентруючи дані, що їх важко, а то й неможливо було віднайти в інших джерельних комплексах.

Із перебігом часу карти ставали одним із превалюючих напрямів наукових досліджень. Їх активніше почали збирати у колекції, копіювати, укладати у спеціальні атласи, що сприяло популяризації стародавніх пам'яток картографування. Доволі поширеними стали наукові публікації факсиміле карт, здійснені за певним принципом, – територіальний, хронологічний, за місцем створення, видання або зберігання.

Не став тут винятком й інтерес до зображення території України на стародавніх картах, зафіксованої у віддалені часи. Тож звернення до цієї проблеми з метою наукового її вивчення теж давнє. Однак особнє місце у вивченні українських територій на стародавніх картах посіли саме факсимільні видання. Вони дозволили отримувати сукупну інформацію, подану без змін та корегувань, тобто у такому вигляді, яку наводили її автори під час укладання карт. За приклад такої публікації можна вважати здійснене 1893 р. видання полковника Г.Ушакова. Він не тільки уклав та здійснив факсимільне видання плану міста Києва 1695 р., а й додав до нього науковий коментар. Невелику добірку старовинних карт території України у вигляді атласу видав граф М.Тишкевич 1919 р. у Києві. Та взірцем серед факсимільних видань карт на наших теренах вважається фундаментальний чотиритомний атлас В.Кордта (1899, 1906, 1910, 1931).

Перший випуск серії «Пам'ятки картографії України», здійснений 2000 р., – «Спеціальна карта України Гійома Левассера де Боплана 1650 р.» (8 аркушів у папці), з ґрунтовним коментарем і покажчиком назв об'єктів, відображених на карті, є своєрідним продовженням серії, започаткованої В.Кордтом 1899 р.

Вітчизняні вчені, знані дослідники в галузі історичної картографії, М.Вавричин, Я.Дашкевич, У.Кришталович, на рахунок яких чимало наукових здобутків, надзвичайно цікавих і цінних картографічних праць, зокрема, видань картографічних джерел, провели величезну за обсягом дослідницьку роботу, результатом якої стало великоформатне видання «Україна на стародавніх картах кінець XV – перша половина XVII ст.».

Дана книга, стала подією в науковому світі, адже чимало вчених користуються саме інформацією стародавніх карт, які містять незаперечні відомості про те, як у світі сприймали здавна українські терени і як фіксувалися на картах їх зміни, зокрема розселення етносу.

Цей атлас включає репродукції західноєвропейських середньовічних карт, на яких зображена територія України. Тобто, даний комплекс публікацій карт дозволяє науковцям віднайти потрібну для себе історичну інформацію при опрацюванні наукової тематики з часовим простором понад два століття – кінець XV – перша половина XVII ст.

Саме тут варто наголосити на двох суттєвих факторах, що спричинили появу такої цінної праці. В одному місті виявилися одночасно працюючими над темами з обсягу історичної картографії кілька фахівців найвищої кваліфікації, а у збірках та фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України та Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І.Франка виявилися зібраними раритетні видання західноєвропейських середньовічних карт із зображенням території України. Перша зі згаданих бібліотек містить колекцію карт і атласів, що налічує 20 тис. примірників. Цей показник за кількістю картографічних одиниць поступається тільки зібранню картографічних матеріалів НБУ ім. В.І.Вернадського НАН України, що має 43 тис. примірників різних за часом укладання картографічних видань. Картографічні фонди Львівської наукової бібліотеки почали формуватися одночасно із наданням їй статусу академічної установи шляхом об'єднання понад 80 діючих тоді бібліотек, що мали багатолітні, навіть столітні традиції формування збірок. Найціннішу частину колекції становлять картографічні стародруки XVI–XVII ст. із зібрань Наукового товариства імені Шевченка, «Оссолінеума» (до фондів цієї наукової установи увійшли знані колекції родини князів Любомирських та бібліотеки Павліковських), Народного дому.

Картографічна збірка відділу стародруків, рукописних та рідкісних книг ім. Ф.П.Максименка бібліотеки Львівського національного університету нараховує 1500 карт та атласів. Надзвичайно рідкісними примірниками карт XVI–XVII ст. добірка завдячує закупівлі їх ще у часи Австро-Угорської монархії та довоєнної Польщі, подарункам меценатів, надходженням обов'язкових видавничих примірників від різних установ, які друкували карти.

Уміщені у рецензованій нами книзі 83 факсиміле стародавніх карт території України видрукувані у період із 1493 р. до 1649 р. Подано їх за хронологією виходу у світ. До видання «Україна на стародавніх картах світу» автори поставилися дуже відповідально. У «Передньому слові» до книги, яке написано добре знаним у колах фахівців із картографії та дослідникам з історії середньовіччя в Україні та за кордоном, зокрема вченими з української діаспори, д-ром іст. наук Р.Сосою, наголошено на унікальності даного видання, що покликане показати – здавна західний світ знав про терени, заселені нашими предками і, відповідно, це відбилося на картах. Вступ, на наше переконання, логічно переконує майбутніх дослідників із численних картографічних питань, які й досі належним чином у повному обсязі не опрацьовані, у важливості використання даних карт в історичних працях. Це карти призвели до того, що визначені ними назви території, споконвіку вживані у мові спілкування на рідній землі, потрапили до європейських карт, зайняли на них належне місце. Стосується це й гідронімів, назв населених пунктів. Хоча, потрібно відмітити, що в різні часи і в окремих країнах, де створювалися карти, українські терени названо, внаслідок різних причин, не завжди ідентично.

Не зайвим буде тут вказати на археографічно виважений, достатньо повний науковий коментар, що супроводжує кожну з поданих у книзі карт. Досконалість супровідної до карт інформації засвідчує про велику і клопітку роботу, здійснену авторами на високому професійному рівні. Картографічне джерело, досліджене безпосередньо з оригіналу – факсиміле, стало доступним через чітко визначені й опрацьовані авторами блоки інформації, які поетапно розкривають зміст, фіксуючи, зокрема, особливості кожної з представлених карт. Оскільки середньовічні карти із зазначених збірок були створені в Європі з використанням здебільшого латинської, польської, угорської мов, то коментарі до кожної з карт починаються з передачі їх назви мовою оригіналу, а потім подається їх переклад українською. Далі інформація розподіляється за такими рубриками: автор, видавець, гравер, друкар, джерело, звідки взято факсимільний відбиток, шкала лінійного масштабу; особливості оригіналу, папір; розмір карти, мова, використана при укладанні. Час створення карти подано у заголовку.

Опис та розгорнутий коментар кожної з карт розпочато з вказівок на її зовнішні ознаки та особливості. Так, відзначено такі елементи: фігурний картуш, орнамент, здебільшого у стилі бароко, наявність рамки, позначень градусів, масштабу; обсягу картографованої території, кордонів між державами, меж територій інших складових одиниць поділу. Описано також усі наявні умовні позначення, зокрема рельєфу (за наяв-

ності), гідрографічних об'єктів та населених пунктів. На сучасних картах така інформація міститься в легендах.

Особливу увагу звернуто у книзі на відтворення художніх малюнків, які супроводжують майже кожну з карт. Так, на «Четвертій карті Європи» від 1511 р. (с.10–11) можна побачити мальовничі лісові масиви, гірські пасма, а в її заголовку – цікаві елементи картографічного художнього оформлення. На сторінках «Генеральної карти світу Птолемея» 1513 р. зображено вітри з людськими обличчями, що дмуть у відповідності з відомою на ті часи розою вітрів (с.18–19). На карті «Опис Московії Джакомо Гостальді» від 1550 р. на лівому маргінесі вгорі зображено воїна на коні, а під ним ведмедя і вовка (с.32–33). Дослідники звернули увагу на оригінальні мініатюри в карті 1556 р.: на бокових частинах її відтворено різні види зброї, характерні для середини XVI ст., у правому нижньому куті – постать великого князя Василя IV, у нижній рамці – зображення тура і бика. Угорі праворуч на полі карти зображено жінку зі скіпетром у руці, у лівому нижньому куті – герб Герберштайна (с.38).

Кольорова «Карта світу Птолемея» (1584 р., Кельн) містить за рамкою художнє оформлення з символами вітрів, які оточують Землю (с.56–57). На карті Європейської Сарматії в правому верхньому куті зображено намет, дві людські постаті, кибитку і пару коней (с.58–59).

Велику кількість зображальної інформації несуть карти «Опис Русі, Московії і Татарії» 1562 р., – від зображення царя – до малюнка «Золота баба» (жінка з дитиною в руках, перед нею стоять навколішки двоє людей) (с.90–91).

Малюнки на картах, зокрема зображення гербів, на наше переконання, заслуговують окремого дослідження, як і інші зображальні елементи супроводу, які подані авторами карт, безсумнівно, із певною метою надання інформації, про терени, що картографуються.

У кінці книги, як того й вимагає наукове видання, автори подають список використаної ними наукової літератури. Він засвідчує те, що саме автори даної праці зробили значний внесок у вивчення стародавніх карт.

Дане видання не пройшло поза увагою наукової та видавничої громадськості. На Львівському форумі видавців – престижній українській книжковій виставці, що відбулася у вересні 2005 р., книгу відзначено гран-прі, а в українській періодичній пресі та в інших засобах масової інформації вона отримала найвищі оцінки й схвальні відгуки.

Залишається тільки побажати, щоб стародавні карти із зображенням теренів України зайняли відтепер належне їм місце у наукових дослідженнях вчених не тільки як ілюстративний матеріал, а як унікального значення джерело різнопланової історичної інформації, що зафіксована методами картографії.

М.Ф.Дмитрієнко, Я.О.Іщенко (Київ)